

Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Волинському національному університеті
імені Лесі Українки
доктору історичних наук, професору,
професору кафедри всесвітньої історії
Оксані КАЛІЩУК

Відгук

офіційного опонента – доктора історичних наук, професора, проректора з науково-педагогічної роботи, професора кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету **Каганова Юрія Олеговича** на дисертацію **Сосницької Лілії Станіславівни «Історична освіта на Волині в 1944-1953 рр.»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія

1. Актуальність дисертаційного дослідження. Актуальність теми дослідження Лілії Сосницької зумовлена низкою чинників, які мають як історичну, так і суспільну значущість, особливо в контексті сучасної російсько-української війни.

По-перше, дослідження історичної освіти в період повоєнної радянзації Волині дозволяє простежити механізми використання освіти як інструменту ідеологічного впливу в умовах тоталітарного режиму. У 1944–1953 роках радянська влада активно впроваджувала марксистсько-ленінську ідеологію через систему освіти, формуючи нову історичну пам'ять і свідомість молодого покоління. Цей процес має прямі паралелі з сучасними спробами росії маніпулювати історичною свідомістю через освіту на окупованих територіях України, де активно насаджуються викривлені історичні наративи, спрямовані на легітимізацію агресії та придушення української національної ідентичності. Аналіз історичного досвіду Волині допомагає зрозуміти, як освіта може ставати інструментом політичного контролю, а також розробляти стратегії протидії подібним практикам у сучасних умовах.

По-друге, дослідження підкреслює важливість вивчення еволюції освітніх систем у періоди суспільних трансформацій. Повоєнна відбудова освіти на Волині відбувалася в умовах значних матеріальних і кадрових труднощів, що має аналогії з сучасними викликами, з якими стикається

Україна через війну. Зруйнована інфраструктура, брак ресурсів, вимушена міграція педагогів і учнів, а також необхідність швидкого відновлення освітнього процесу в умовах воєнного часу є спільними рисами для обох періодів.

По-третє, актуальність теми посилюється необхідністю деконструкції радянських історичних міфів, які продовжують впливати на частину суспільства в Україні та за її межами. У 1944–1953 роках історична освіта на Волині була спрямована на формування ідеологічно зручної картини минулого, що виключала або спотворювала українські національні наративи. Сучасна російсько-українська війна актуалізує потребу в критичному осмисленні таких історичних практик, адже росія використовує подібні методи для пропаганди через освіту, зокрема в тимчасово окупованих регіонах.

По-четверте, аналіз повсякденного життя учасників освітнього процесу в повоєнний період на Волині розкриває соціально-побутові аспекти функціонування освіти в кризових умовах. Цей аспект є актуальним для сучасної України, де війна створює складні умови для учнів, студентів і педагогів, включаючи проблеми з житлом, фінансовим забезпеченням і психологічним благополуччям. Вивчення історичного досвіду може надати цінні уроки для організації підтримки освітян і здобувачів освіти в умовах сучасного воєнного стану.

2. Основні наукові положення і висновки, сформульовані в дисертації, їх новизна, ступінь обґрунтованості та достовірності.

Дисертантка чітко визначила предметно-об'єктне поле дослідження, належним чином обґрунтував його хронологічні й територіальні межі. Висунуті автором мета та завдання покликані охопити суттєві компоненти досліджуваної проблеми, їх реалізація зумовлює відповідну структуру дисертації.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* проаналізовано стан наукової розробки теми, джерельну базу, а також визначено теоретичні основи дослідження. Наявні наукові розвідки поділено на три умовні групи, що дозволило більш глибоко їх проаналізувати та виокремити особливості кожної з них. Це праці узагальнюючого характеру; дослідження з історії освіти; роботи, що безпосередньо стосуються стану історичної освіти на Волині 1944–1953 рр.

Більшість наукових напрацювань належать вітчизняним дослідникам. До дослідження залучено також і роботи радянських вчених. Звертає на себе увагу, що використані авторкою науковий доробок радянського періоду потребував особливого критичного аналізу, адже ці праці є надзвичайно заполітизованими та ідеологізованими працями.

Різноманітна джерельна база, яка представлена широким колом архівних матеріалів, опублікованих документів, періодикою, своєю чергою, дала змогу в повній мірі вивчити стан розвитку історичної освіти на Волині в системі школи та педагогічних навчальних закладів у повоєнний період, а також дослідити повсякдення учасників освітнього процесу.

Другий розділ дисертації *«Відновлення та розвиток радянської системи освіти»* присвячено аналізу процесу відновлення та розвитку шкільної системи освіти, педагогічних училищ та Луцького учительського інституту повоєнних років. Висвітлено матеріально-технічну базу навчальних закладів, зростання учнівського та студентського контингенту, кадрове забезпечення. В першому підрозділі розглянуто процес відновлення роботи шкіл в повоєнні роки, розширення їх мережі та виконання закону про всеобуч. Виокремлено труднощі в реалізації цих завдань та їх причини. Серед основних: недостатність державних асигнувань та халатність чиновників. Через це більшість шкіл розміщувалися в пристосованих приміщеннях та були не забезпечені достатньо паливом, світлом та меблями.

В другому та третьому підрозділах другого розділу висвітлено процес відновлення та розвитку педагогічних училищ області та Луцького учительського інституту повоєнних років. Основну увагу приділено матеріально-технічному забезпеченню, виокремлено особливості роботи базових шкіл при педучилищах. Проведено аналіз контингенту слухачів та студентів закладів та окреслено характерні труднощі в цьому питанні для кожного з них. Значну увагу приділено питанню педагогічних кадрів, їх кількісному та якісному складу. Охарактеризовано також навчально-методичне забезпечення, роботу бібліотек та навчальних кабінетів, гурткову та навчально-виховну роботу в закладах освіти.

До висвітлених в розділі питань належить також національний та соціальний склад тих, хто навчався, та педагогів. Велику увагу приділено питанню ідеологічної складової в роботі навчальних закладів та її впливу на процес навчання.

У третьому розділі *«Історична освіта у Волинській області»*, який поділено на три підрозділи, здійснено аналіз історичної освіти на трьох рівнях: шкільна історична освіта, історія в педагогічних училищах та вища історична освіта в Луцькому учительському (згодом педагогічному) інституті. В кожному з підрозділів висвітлено особливості викладання навчальних предметів історичного спрямування, здійснено порівняльний аналіз результатів засвоєння історичних знань впродовж повоєнного десятиліття, навчально-методичне забезпечення освітніх закладів з історії. Значну увагу приділено методичному аспекту при викладанні історичних дисциплін. Здійснено характеристику педагогічних кадрів, які викладали історію. Виокремлено труднощі в опануванні історичними дисциплінами як учнями, так і слухачами й студентами. Висвітлено гурткову роботу історичного спрямування та виховний аспект предмета.

В третьому розділі здійснено комплексне дослідження процесу підготовки вчителя історії в педагогічних училищах та інституті. Важливим у цьому процесі стало визначення ролі педагогічної практики, яку проходили слухачі педучилищ та студенти інституту. Описано діяльність базових початкових шкіл, які діяли при педагогічних навчальних закладах. Через приклади діяльності окремих педагогів продемонстровано якісний склад викладацьких кадрів. Дисертанткою виокремлено історичні наративи, які наскрізно проходили через весь освітній процес, охоплюючи не лише навчальну, а й виховну складову.

Четвертий розділ *«Повсякдення учасників освітнього процесу шкіл, педагогічних училищ та учительського інституту на Волині»* є найбільшим за обсягом. Він поділений на чотири підрозділи та розкриває головні аспекти повсякденного життя учнів та вчителів шкіл Волині, а також слухачів педучилищ, студентів Луцького учительського інституту та викладачів цих освітніх установ. В розділі представлено матеріально-технічні умови, в яких доводилося навчатися та працювати, питання забезпечення житлом, продуктами харчування. Особливу увагу приділено висвітленню відпочинку, дозвілля та розваг учнівства та студентства, проведенню канікул, залученню до громадсько-корисної та ідеологічної роботи. Розкрито питання професійної кваліфікації освітян, відповідність її новим методичним та політичним вимогам.

В розділі проаналізовано умови проживання, харчування та фінансового забезпечення (стипендії та заробітна плата) слухачів, студентів та викладачів. Виокремлено політико-ідеологічну складову в повсякденні учасників освітнього процесу, залучення їх до пропагандистської агітаційної роботи. В підпункті про повсякдення учнівства наведені спогади учнів про своє шкільне життя та дитинство повоєнної доби. Розкрито питання навчального та виховного процесу, серед яких залучення до гурткової діяльності, підготовка до іспитів, організація відпочинку через краєзнавчу та туристичну роботу. Охарактеризовано труднощі, з якими доводилося стикатися всім учасникам освітнього процесу впродовж повоєнної доби. Окреслено штрихи до соціального портрету педагога повоєнного періоду.

3. Повнота викладення наукових положень, висновків у наукових публікаціях. За темою дисертації здобувачка видала 9 наукових публікацій, із них: 4 статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 1 розділ у колективній монографії, 4 публікації додатково висвітлюють результати дисертації.

4. Дискусійні положення та зауваження до дисертації

1) Термінологія та понятійний апарат у роботі здебільшого коректні, хоча окремі ключові поняття бажано було би чіткіше дефініювати. Зокрема, поняття «історична освіта» потребує на початку дослідження однозначного визначення: чи йдеться виключно про викладання історії у навчальних закладах, чи про ширший комплекс заходів із формування історичних знань та колективної пам'яті. Аналогічно, терміни на кшталт «оновлена історична пам'ять» або «політико-ідеологічна свідомість молоді» варто пояснити через призму наукового дискурсу, щоби уникнути різночитань. Чіткість і унормованість термінології підвищила би наукову точність роботи та полегшила сприйняття результатів дослідження.

2) Критичний аналіз джерел здійснено на належному рівні, проте в окремих випадках відчувається потреба глибше осмислити упередженість радянських документів. Авторка активно використовує архівні матеріали освітніх органів та партійних установ, але варто було би відвертіше показати їхню ідеологічну тенденційність. Наприклад, звіти про успіхи виконання навчальних планів слід розглядати з позицій можливого прикрашання дійсності, а статистичні дані – в контексті їх надійності та повноти, з урахуванням типових повоєнних труднощів (кадровий голод, нестача

підручників тощо). Залучення альтернативних джерел (спогадів учителів, листування чи навіть документів підпілля) або принаймні критичне обговорення їх відсутності сприяло би більш об'єктивному та збалансованому відтворенню картини повоєнної історичної освіти.

3) Віддаючи належне проведеній автором архівній евристиці, вважаємо, що існують суттєві резерви для подальших дослідницьких студій – звернень до фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань та українців, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Доцільність залучення матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України продиктована тим фактом, що документи цього архіву можуть доповнювати, спростовувати або значно корегувати оцінки у документах, продюкованих партійно-державними органами, зокрема щодо ідейно-політичних настроїв, проявів «антирадянщини» у середовищі вчителів і учнів тощо. Пропонуємо дослідниці на перспективу долучити фотоматеріали з фондів Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву, де міститься значний масив фотографій, що стосуються шкільного життя, класифікованих за областями України.

4) Тема історичної освіти на стику історії та педагогіки надає широкі можливості для поєднання методологій, проте авторка здебільшого застосовує суто історичний (описово-аналітичний) підхід. Для глибшого висвітлення проблематики варто було би залучити концептуальні напрацювання педагогічних наук чи соціології освіти – наприклад, використати теорії щодо формування історичної свідомості, ідеологічної індоктринації молоді або психолого-педагогічні моделі навчання. Такий міждисциплінарний ракурс посилив би теоретичну базу роботи й продемонстрував ширше бачення проблеми у контексті суміжних галузей знань.

5) На наш погляд, авторці варто було б розширити аналіз суб'єктності учасників освітнього процесу, показуючи, як вчителі та учні не лише піддавалися системному тиску, а й знаходили способи адаптації, виживання або навіть реалізації особистих прагнень у межах встановлених обмежень.

6) Вважаємо, що доцільно дослідити глибше форми місцевого опору або прихованого саботажу радянських освітніх політик з боку вчителів та учнів, що могло б надати більш багатогранне розуміння взаємодії ідеології та місцевих реалій.

7) У дисертації відчутно бракує належного залучення напрацювань зарубіжної історіографії, що суттєво звужує аналітичну рамку дослідження та позбавляє його можливості вписатися у ширший науковий контекст.

8) Будь-яке дослідження, створене на базі регіонального матеріалу, потребує відповіді на питання, з одного боку, про специфіку та особливості процесів в обраному регіоні, а з іншого – про можливості більш рельєфного розуміння загальноукраїнської проблематики. У цьому контексті важливим є визначення спільних і відмінних рис ідеологічної політики у закладах освіти на Волині порівняно з іншими регіонами УРСР або формулювання висновку про уніфікацію такої політики в межах республіки. Залучення інструментів компаративістики може розширити також дослідницький фокус завдяки порівнянню ідеологізації історичної освіти у місті і в селі.

9) Робота написана літературною українською мовою, дотримано академічний стиль викладення матеріалу. Проте у роботі наявні мовні огріхи, що потребує ретельного редакторського редагування тексту дослідження.

5. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних вмінь, навичок та компетентностей.

На думку опонента, є підстави констатувати оволодіння здобувачкою компетентностей відповідно до 8 рівня Національної рамки кваліфікацій, навичок архівної евристики. Методологічні концепції, теорії і підходи не викликають зауважень, є свідченням ерудиції та належної теоретичної підготовки здобувачки.

6. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам.

У цілому, висловлені зауваження полягають у площині дискусії, а представлена дисертація оцінюється позитивно. Робота є завершеною і самостійною, вирізняється науковою новизною, суттєвим прирощенням наукового знання. Висновки до дослідження є ґрунтовними, цілісними, логічними.

Наукові публікації дозволяють академічній спільноті бути обізнаною з результатами дослідження авторки.

На експертну думку офіційного опонента, текст дисертації не містить несанкціонованих текстових запозичень без посилань на джерело (академічного плагіату).

Дисертація Сосницької Лілії Станіславівни «Історична освіта на Волині в 1944-1953 рр.» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», а її авторка Сосницька Лілія Станіславівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент –

доктор історичних наук, професор,

проректор з науково-педагогічної роботи,

професор кафедри новітньої історії

Запорізького національного університету

Юрій КАГАНОВ

Підпис *Каганова*
засвідчую *Юлія*

НАЧАЛЬНИК
ВІДДІЛУ КАДРІВ

